

FRONTISSA

Publicació digital de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana

El Front del Segre

Terra de Memòria Històrica al Segrià

per Quintí Casals Bergès

Patrimonis

Divendres, 18 de març de 2022 - 13:23h

Fotificació del Tossal de Moradilla, terme de Lleida però molt a prop de Els Alamús

Dins el marc de la Guerra Civil espanyola (1936-1939), l'Exèrcit Popular de la República va conquerir Terol a principis de 1938. Aquell esforç va deixar esgotades les seves forces, cosa que van aprofitar els feixistes per contraatacar al febrer i ocupar de nou Terol. Esperonats per la victòria van iniciar un potent moviment expansiu que els va portar a conquerir la resta d'Aragó i penetrar a Catalunya per la franja de Ponent i la vall de l'Ebre. El front d'Aragó era història i les tropes franquistes entraven a primers d'abril a les ciutats de Lleida, Balaguer i Tremp, i de retruc passaven a controlar les centrals hidroelèctriques ponentines que abastien la indústria de guerra catalana. Al sud d'Aragó, els franquistes van ocupar Morella i van obrir-se pas, per l'extrem nord del País Valencià, cap a la Mediterrània. El 14 d'abril de 1938 entraven a Vinaròs i trencaven la continuïtat de la zona republicana a Llevant, la

Mapa del Front del Segre

Tanmateix, a Catalunya la línia geogràfica que formaven els rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre va aturar els nacionals i va donar un respir als republicans, que, parapetats al marge esquerre dels tres cursos fluvials, van concentrar les seves forces al llarg d'una línia que anava de nord a sud des dels Pirineus al Delta de l'Ebre, en la qual van resistir vuit mesos. Començava la història dels fronts de l'Ebre, el Segre i el Noguera Pallaresa.

La resistència al setge franquista

La major part del temps en què es van mantenir aquests tres fronts, l'actitud va ser passiva i de preparació per a la batalla amb la construcció de defenses. Amb tot i amb això, hi va haver diversos intents de reacció republicana, que passava per trencar el front o límit dels rius per endinsar-se en terreny enemic.

El principal i més conegut d'aquests atacs fou la batalla de l'Ebre, iniciada el 25 de juliol de l'any 1938, dia en el qual les tropes republicanes van trencar el front per Mequinensa, Xerta i Amposta i, després d'endinsar-se uns trenta-cinc quilòmetres pel centre, foren aturats. Després de cruentos combats, els republicans van anar reculant, fins que el 16 de novembre de 1938 els darrers soldats tornaven a creuar el riu Ebre i es situaven a les posicions inicials. Aquesta fou una batalla decisiva, la més llarga de la guerra (115 dies) i de més desgast (amb un gran nombre de baixes), sobretot per a l'exèrcit republicà, que va perdre bona part de l'armament més modern. De fet,

després, el 23 de desembre, Franco donava inici a l'ofensiva sobre Catalunya davant un exèrcit desorganitzat i una població desmoralitzada, que va acabar amb la resistència republicana i la guerra ràpidament, l'1 d'abril de 1939.

Entremig d'aquests fets, com hem dit, l'estabilitat d'un front marcat per la línia geogràfica dels rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre es va mantenir inalterat, des de primers d'abril a finals de desembre de 1938. Un bon exemple fou la ciutat de Lleida, ocupada des del 3 d'abril, però partida en dues zones d'influència: els nacionals a la dreta del riu Segre, controlant els principals edificis de la ciutat; i els republicans al marge esquerre, a l'actual barri de Cappont, amb l'únic pont que creuava el Segre volat en la fugida pels republicans.

Pel que fa a la comarca del Segrià, la línia del front va estar marcada pel riu Segre, a excepció del sud de la comarca, al terme d'Almatret, en què la limitava l'Ebre. Aquesta estabilitat va fer que quedessin nombroses mostres d'arqueologia bèl·lica al llarg dels termes que creuava el riu Segre, i que ara el projecte Terra de Memòria Històrica del Segrià, impulsat pel Consell Comarcal del Segrià i el Centre d'Estudis Comarcals del Segrià, vol promoure perquè es valori la seva importància.

Seguint el front del Segre a través de les restes bèl·liques

En aquest punt precisem, en primer lloc, que la nostra relació no vol ser exhaustiva, ja que només volem situar en el mapa els elements més significatius o més ben conservats del front, i, en segon lloc, els que són visitables actualment amb relativa facilitat.

Niu de metralladores al Cingle de la Pena (Almatret)

De fet, si comencem el nostre recorregut bèl·lic pel Segrià de sud a nord, el primer terme municipal afectat pel conflicte i que forma part d'aquesta línia geogràfica bèl·lica és el d'Almatret, que, tanmateix, formava part del front de l'Ebre. Allí dalt dels tossals propers a l'aiguabarreig del Segre i l'Ebre, que dominen la vista d'aquest darrer riu i l'Aragó més proper a Lleida, trobem el Cingle de la Pena, on actualment estan documentades i recuperades dues.

Seguint el nostre recorregut cap al nord del Segrià, marcat el front ja pel decurs del riu Segre, la primera vila que ens apareix és la Granja d'Escarp. Dins el seu terme es conserven trams de trinxeres a les entrades dels barrancs del municipi, en el recorregut de les quals trobem búnquers i cabanes en bon estat de conservació. Una mica més al nord de la vila, molt a prop de l'aiguabarreig del Segre i el Cinca, localitzem el monestir d'Escarp, al terme de Massalcoreig, que mostra impactes de diferents municions a la façana i la torre de les restes de l'edifici.

Tornant a prendre la direcció nord-est del riu Segre, ja dins el terme de Seròs trobem el pont [vell] de Seròs, inaugurat per Francesc Macià el 1932, que fou l'únic que va quedar dempeus de tot el front, per la qual cosa va esdevenir un dels punts més conflictius de tota la línia. Una mica més amunt del cap de pont, al poblat visigòtic del Bovalar encara hi ha restes d'unes trinxeres adaptades als vestigis arqueològics i senyalitzades amb terra vermella al recorregut.

Seguint pel Baix Segre, al terme d'Aitona, hi ha restes de trinxeres nacionals a l'ermita de Carratalà i republicanes al jaciment arqueològic de Genó, tot i que darrerament s'ha inclòs un recurs de primer ordre a la memòria de la guerra amb la inauguració de l'anomenada *Ruta Robert Capa*, el 21 de novembre de 2021.

El Pont de Seròs inaugurat per Francesc Macià el 1932. L'únic que no fou volat pels republicans a la Guerra Civil

Aquesta ruta, perfectament senyalitzada, permet seguir les passes del fotoperiodista hongarès André Ernő Friedmann, més conegut com a Robert Capa, que del 7 al 22 de novembre de 1938 va documentar la darrera ofensiva de l'exèrcit republicà a Catalunya. Amb la seva acció, els republicans pretenien arribar a Fraga i facilitar la retirada de les tropes que portaven lluitant a l'Ebre des del 25 de juliol. L'atac va ser repel·lit contundentment per les tropes franquistes i els republicans hagueren de tornar a les seves posicions d'origen pocs dies després. La ruta arrenca a la Serra Brisa, dalt del nucli habitat d'Aitona, on s'ha habilitat un aparcament per deixar els vehicles. En total cobreix una distància d'un quilòmetre per aquest tossal i consta de dotze parades amb plafons que reproduïxen les fotos de Capa just en el lloc que es van fer, clarament identificables amb el seu àrid entorn.

Més al nord, a l'ermita de Carrassumada, en un tossal del terme de Torres de Segre, trobem un monument en

Celebració del *Mai Més* a l'Ermita de Carrassumada de Torres de Segre (28 d'octubre de 2018)

record i homenatge als morts de la guerra. Es compon d'una gran pedra amb els noms de tots els caiguts a la comarca durant la Guerra Civil. En aquesta vila, l'associació religiosa de la Mare de Déu de Carrasumada, que va publicar un llibre titulat *Mai Més*, escrit per un habitant del poble que repassava la biografia de cadascun dels morts de la guerra civil en la comarca del Segrià, va promoure la celebració de la diada anual del Mai Més a finals d'octubre.

Seguint de nou cap al nord-est arribem al terme de Montoliu, on es poden visitar diversos refugis i dos nius de metralladores, un dels quals, conegut com el dels Patamolls, situat al mig de la llera del riu Segre, i l'altre a sobre del canal de Seròs.

Una mica més amunt, al terme d'Albatàrrec, l'Associació Cultural Àgora d'Albatàrrec i el Grup de Recuperació de la Memòria Històrica del Centre Excursionista de Lleida, han catalogat les restes de la Guerra Civil d'aquest terme i Alfés per aconseguir-ne la conservació i divulgació. Per això, l'octubre de 2020 van inaugurar quatre rutes de distinta longitud, en el recorregut de les quals es poden localitzar fins a dinou elements constructius relacionats amb la Guerra Civil. D'aquests destaquem, pel seu bon estat de conservació, els nius de metralladores del Tros del Lechero, la Partida de les Eres i el Tros de la Isabeleta. A més, es poden visitar dos dipòsits d'aigua i un refugi antiaeri d'Albatàrrec, i l'aeròdrom, el polvorí i el refugi antiaeri d'Alfés.

El Búnquer dels Patamolls de Montoliu, al bell mig de la llera del riu Segre

Seguint de nou el riu cap amunt i passant la ciutat de Lleida, arribem al Tossal de Moradilla, dins el terme de Lleida, però molt a prop dels Alamús, on hi ha una fortificació, excel·lentment conservada, amb nius de trinxeres i búnquers, adaptada a la pedra de la geografia del tossal i de l'antiga torre de telegrafia òptica que encara resta dempeus. Tot i que a Moradilla, que ofereix una inigualable vista de la Plana de Lleida i les seves comunicacions, mai es va entrar en combat, el seu escenari va servir per rodar la pel·lícula *La Fiel Infantería* el 1959.

Molt a prop, a Alcoletge, trobem l'únic centre d'interpretació del front del Segre, dedicat a la figura d'Ermengol Piró, conegut com *el Capellànet*, un regidor del POUM local i dirigent de la UGT, que va negar-se a fer una llista de veïns contraris a la República, per la qual cosa fou mort d'un tret per un company de partit. El centre, situat en un vell edifici que durant segles va ser forn de pa, explica la vida quotidiana del front i ofereix visites a l'immediat Tossal dels Morts, al bell mig de la vila, el qual, per la seva privilegiada vista panoràmica de 360° sobre les terres de Lleida, va servir com a observatori dels republicans, amb unes trinxeres i un refugi en molt bon estat de conservació. El centre, a més, també fa visites guiades al Tossal de la Nora, fora de la vila, en el qual es van produir cruents enfrontaments i on encara resten les trinxeres excavades a la roca.

Centre Ermengol Piro a Alcoletge, interpreta el Front del Segre

Finalment, en el darrer terme del Segrià afectat pel front del Segre, trobem Vilanova de la Barca, un dels municipis que més vestigis pot oferir en record de la Guerra Civil. De fet, l'esforç incansable de l'historiador Jordi Verdú Polo, ajudat per grapat de veïns del poble, ha possibilitat la creació de l'Associació Sala Cultural Macià Polo Verdú, dedicada al seu avi, que va viure el conflicte. En la Sala Macià Polo Verdú, pensada com una mena de museu de la guerra, s'han recollit diversos estris i documentació sobre el conflicte a Vilanova de la Barca. A banda, la citada associació ha treballat per recuperar i fer visitables les fortificacions de les Trinxeres de les Coves, amb el seu espectacular niu de metralladores, i el Tossal Roig, amb un niu de metralladora o punt d'observació amb trinxera d'evacuació que formava part de la primera línia defensiva de l'exèrcit republicà al marge esquerre del riu Segre.

A banda, també és destacable l'espai de la plaça de la Pau, on es conserva un tanc T-26 soviètic que fou utilitzat en l'atac republicà del 9 d'agost de 1938 a Vilanova. L'atac de Vilanova pretenia dos objectius concrets: retenir les forces franquistes, per evitar el seu trasllat al front de l'Ebre, trencat pels republicans al juliol del 38, i eliminar el cap de pont de Balaguer, en poder dels franquistes.

El tanc T-26 a la Plaça de la Pau de Vilnova de la Barca

A sota de la plaça de la Pau podem observar el Pont Nou de Vilanova, fet, com la majoria de la reconstrucció del poble castigat severament pels bombardejos, per presoners republicans en acabar la guerra.

El final del front

El final del front del Segre va començar el 23 de desembre de 1938, quan les tropes franquistes van castigar les zones del cap de pont de Seròs i de Tremp. Trencada la línia del Segre i amb l'exèrcit republicà completament desmoralitzat, els franquistes van entrar a Barcelona el 26 de gener i proclamaven la seva victòria l'1 d'abril de 1939.

Darrere quedaven nou mesos d'intensa observació i lluita, de l'abril al desembre de 1938, durant els quals es van edificar nombroses construccions pensades, sobretot, per a una resistència republicana que, als ulls del segle XXI, esdevé utòpica. Unes restes, esborrades de la memòria durant molt temps, que en les darreres dècades han estat recuperades pel treball d'arqueologia bèl·lica desenvolupat per la voluntat entusiasta d'algunes associacions del Segrià. Aquest esforç conjunt, al qual és d'esperar es vagin sumant les institucions públiques, ha posat sobre el mapa la memòria i els vestigis del front del Segre, un dels més significats d'aquesta cruenta guerra entre germans que, també és de desitjar, *Mai Més* es repeteixi.

Quintí Casals Bergés (Centre d'Estudis Comarcals del Segrià)
